

Оксана ПАХЛЮВСЬКА

ЕТНА І ЕТНОС

Сіцилія — край міфів і легенд, земля, де схрестилися шляхи грецької, римської, італійської, арабської, норманської і візантійської культур. У славетній Долині Храмів неподалік від міста Агрідженто, яке Піндар назвав «найпрекраснішим містом смертних», серед величних давньогрецьких руїн знаходять собі притулок бездомні міфи античності. Згадують своїх античних глядачів грецькі театри Катанії, Таорміни і Тіндарі, тяжку пам'ять про боротьбу язичництва з християнством бережуть християнські катакомби Сіракуз. Епоха норманського панування вгадується в химерних сюжетах пізньоготичного собору в Мессіні, де золотий лев гордо тримає в лапах прапор, а золоті грифони здивовано роздивляються зажурених золотих солдатів у темних нішах. Відсвіт «золотоустої Візантії» горить на суворох візантійських обличчях святих, що урочисто споглядають світ із грандіозних мозаїк монреальського собору. Грає бронзовими м'язами римський Геркулес, ловлячи за роги молодого зляканого оленя в Національному археологічному музеї. Худі тіні арабів, загорнутих у бурнуси, вечорами зазирають до своїх вигадливих мавританських подвір'їв, світяться хрести замість півмісяця над мечетями Палермо — столиці арабів, поблизу якої в затишній капличці біля підніжжя Монте-Пеллегріно спить мармурова покровителька міста — свята Розалія, — про її важке срібне вбрання подбав свого часу Карл III Бурбон, а саму капличку побудували своїм коштом українські невольники-втікачі, чия галера — коли вони на чолі з подолянином Марком

Якимовським рятувались від турків — 7 грудня 1626 р. причалила до палермського берега...

З руїн грецького театру Таорміни видно безсмертний спектакль природи — вкриті снігами сліпучі вершини грізної Етни, в якій дімає предковичний вогонь.

Етна — найвищий вулкан у Європі.

Сіцилія — найдревніша земля Італії.

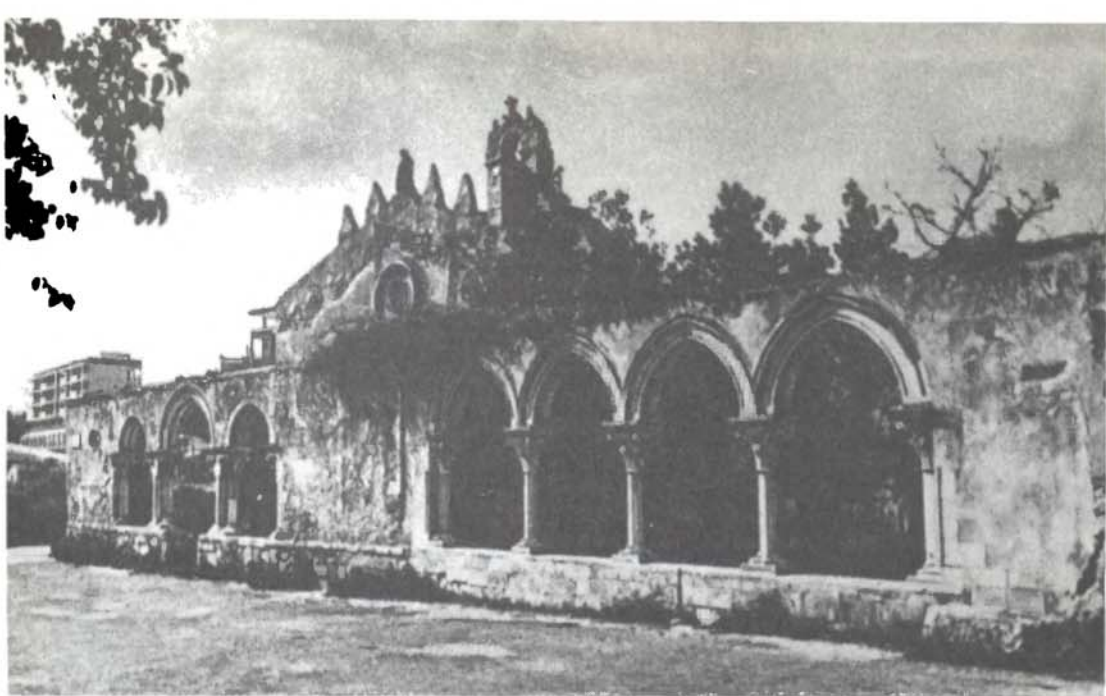
Але коли здригається «кузня Гефеста» і чорний дим огортає золотисті цитринові гаї, оживають гори, злітає над задимленим кратером каміння, і розплавлена магла зносить на своєму шляху беззахисні оливи й виноградники, — тоді здається, що це праісторія Землі, й не наслідиться людина ступити на цей ґрунт, під яким стугонять вогненні надра планети... Не наслідиться ступити, а тим більше оселитися на цій землі й возвести на ній німічні свої житла й величні храми.

Та є й інша Сіцилія. Трохи на схід від Агрідженто — древнього символу острова — розташований його символ сучасний: сумнозвісне місто Комізо. Тут немає грецьких храмів. Тут стоять американські ракети.

Коли у IX ст. араби завоювали Сіцилію, вони привезли сюди, крім усього, поезію та математику, музику й астрономію, східні танці і навіть такі екзотичні для цих країв рослини, як, скажімо, рододендрон.

Американці привезли ядерну зброю.

Важко виправдати завойовників — а завойовниками араби були, — але ще важче усвідомлювати, що варварство минулих століть видається надто наївним супроти варварства новітньої цивілізації.

СІРАКУЗИ. Руїни базиліки Сан-Джованні з рядом дорійських колон.

Американські солдати почувають себе на сіцилійській землі господарями. Вони мають дозвіл стріляти без попередження в кожного, хто наблизиться до їхньої ракетної бази. Тут росли виноградники — їх вирубали. Тут хитались на вітрі «сарацинські оливи», як називав їх С. Квазіmodo, — посаджені арабами в середньовіччі маслинові гаї, — тепер їх спалили. Тут квітнув рожевий мигдаль — його викорчували. Але викорчувати душу острова не змогли.

...В Долині Храмів Агрідженто, серед руїн давньогрецьких храмів, від яких лишились тільки колони, лежать велетенські каріатиди, заклавши руки під голову і грізно дивлячись у небо, бо вже немає тих храмів, які вони тримали на своїх могутніх плечах.

Стоять ракети, націлені на країни й народи. Лежать камінні вартові великих храмів. Древня Сіцилія дивиться на себе сучасну.

Історичний простір між цими двома полюсами людської цивілізації — руїнами минулого й можливими руйновищами майбутнього — це і є той простір, у якому виникло й сформувалося таке дивовижне явище, як сучасна поезія Сіцилії.

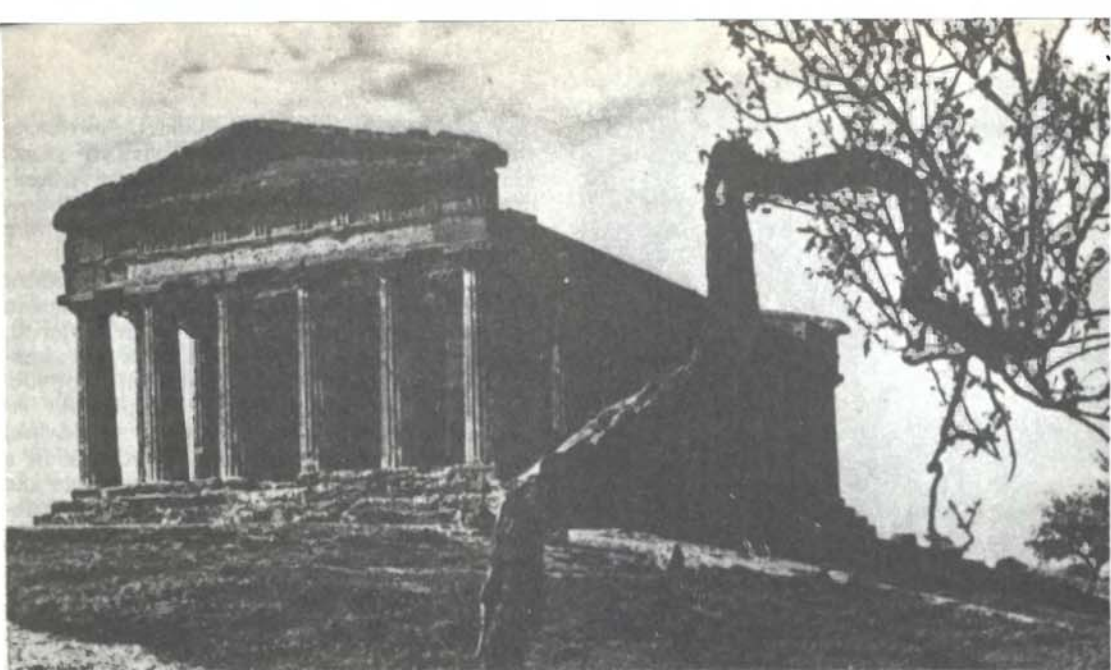
Сімнадцять поетичних імен представляє сьогодні своїм читачам «Всесвіт». Упорядники цієї своєрідної антології — поет Маріо Грассо та його молодша колега Маріка Маркезе — відкривають добірку ранньою лірикою класика італійської літератури Луїджі Піранделло, одного з найбільших письменників XX століття, та творчістю визначного народного поета Сіцилії Іньяціо Буттітті. Імена в добірці різномасштабні: поруч із всесвітньовідомим Сальваторе Квазіmodo стоять і малознані чи й просто молоді автори — Антоніо Ді Мауро, Енцо Леопарді, Ніно Де Віта, Альфонсо Дзаккарія, Кармела Фратантоніо, Еліо Тавілла. Є серед них і поети-вчені: видатний славіст Анджело Марія Ріпелліно, автор цікавих книг про Гоголя, Достоевського, польську літературу, та дослідник сучасної італійської поезії Вінченцо Леотта. Відкриємо ми для себе і творчість напівзабутих, лише недавно повернутих до активного літературного процесу прекрасних поетів Джузеппе

Віллароея, Лучо Пікколо, Стефано Д'Арріго, Бартоло Каттафі, а також творчість новочасних класиків — Джузеппе Бонавірі та Маріо Грассо, яка великою мірою визначила несподівано швидке зростання популярності сіцилійської поезії.

Майже всі ці поети — наші сучасники, жителі більших і менших старовинних міст, розкиданих навколо Етни, — Ачіреале, Катанії, Терме Вільяторе, Ачі Бонаккорсі, Рандаццо, Капо д'Орландо, — люди, які з усіх спокусливих можливостей жити будьде на італійській землі, вибрали одну: залишитись на своєму кам'янистому острові, разом зі своїми важкими проблемами, серед своїх олів, біля свого вулкана.

Протягом тривалого часу такого поняття, як література Сіцилії, не існувало. Факт цей зумовлений цілим рядом історичних обставин. Південь та Північ Італії — це сформовані історією протилежні полюси не лише суспільно-економічного, а й духовного життя італійського народу. Сіцилія — історично-культурний феномен Італії. Елліни називали її Магна Греція — Велика Греція. Середньовічна Сіцилія — конгломерат різних культур та народів і водночас — батьківщина італійської поезії: у XIII ст. в Палермо при дворі імператора Фрідріха II Гогенштауфена виникла перша італійська поетична школа — сіцилійська школа поезії. І водночас Сіцилія донедавна — найзлидніший клаптик італійської землі, куди ледь докочувалися хвилі цивілізації. Неписьменність жителів глухих сіл, занедбаність і вбогість, важка праця селян не зафіксовані й не сфотографовані в яскравих туристичних буклетах із золотистими пляжами й руїнами античності, але саме такою є гірка правда повсякденного існування бідних верств населення острова.

Всі ці історичні парадокси спричинились до певного протиставлення і навіть протистояння Острова й Континенту у свідомості італійців. На різних рівнях проявлялося це протистояння впродовж віків і не раз набувало специфічного акценту у творчості італійських митців, сіцилійців за походженням. Джованні Верга й Луїджі Капуана,

АГРІДЖЕНТО. Храм Миру в центрі Долини Храмів (середина V ст. до н. е.). Поруч нього — столітні оливи.

Луїджі Піранделло й Еліо Вітторіні, Сальваторе Квазімодо й Леонардо Шаша — кожен з цих письменників становить собою цілу епоху в розвитку всієї італійської літератури, та духовною першоосновою цієї творчості, її внутрішньою силою є народна філософія, стоїцизм національного характеру, притаманного саме сіцилійцям.

Сучасна Сіцилія нерідко опинялась у центрі уваги насамперед через економічні й політичні проблеми, з яких чи не найсерйозніша — проблема мафії, могутнього господаря західної частини острова. Природно, що Сіцилія як серце міфів мимоволі відступала перед Сіцилією як гніздом мафії. Культура впродовж багатьох десятиліть перебувала фактично на маргінесах суспільного життя острова, незважаючи на те, що, скажімо, саме Сіцилія дала таких письменників із світовим ім'ям, як лауреати Нобелівської премії Л. Піранделло та С. Квазімодо. Для всієї континентальної Італії Сіцилія і далі залишалась на периферії культурного життя.

Ситуація різко змінилась у 80-і роки, коли в літературі Сіцилії відбувся той закономірний якісний злам, що дав змогу говорити про феномен цієї літератури як самобутнє явище не лише загальноіталійського, а й всеєвропейського масштабу.

Що зумовило цей якісний злам? Адже талановитих поетів і прозаїків на цій землі ніколи не бракувало. Очевидно, хтось мусив нарешті взяти на себе роль «організаторів» культурного процесу: оживити мертві імена, згуртувати живих навколо ідеї спасіння рідної культури, розбудити історичну пам'ять народу.

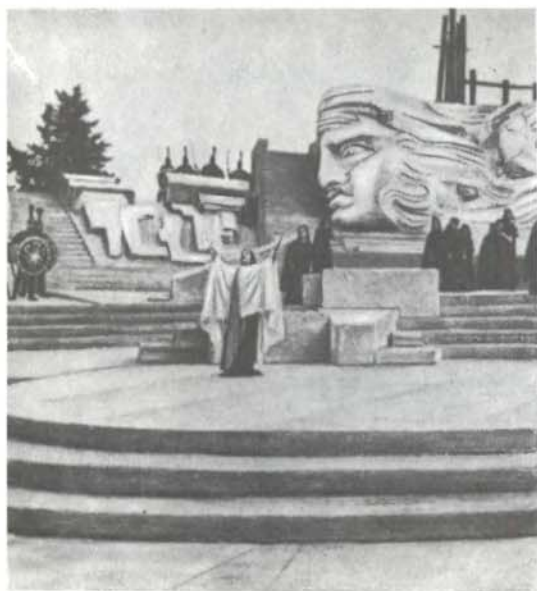
Серед цих «організаторів» культурного процесу — один з найстаріших і найавторитетніших сіцилійських видавців Сальваторе Шаша і двадцятип'ятилітня студентка Маріка Маркезе, головний редактор літературного журналу «Сіцилійські карти»; відомий критик, літературознавець, поет Джованні Рабоні і архієпископ міста Ачіреале з веселим як на архієпископа прізвиськом Джузеппе Маландріно («Розбійник»), котрий пише антивоєнні сонети і переконує папу в необхідності боротьби з мілітаризмом; тонкий

аналітик, чудовий знавець літератури, теоретик і поет, людина м'якої ніжної вдачі Вінченцо Леотта і — славетний, вулканічного темпераменту ерудит і фанатик, витончений лірик і нещадний сатирик Маріо Грассо.

Цьому письменнику належить особлива роль в «організації» культурного життя острова. Сіцилійці кажуть про нього: «Маріо у нас один, як і Етна». Він і справді людина унікальна: за короткий час внаслідок його діяльності почалася консолідація прогресивних культурних сил як на самій Сіцилії, так і далеко за її межами.

Президент культурної асоціації «Лунаріонуово», Маріо Грассо 1979 року заснував однойменний журнал — «Новий місячний календар». Зараз це один з найвідоміших літературних журналів Італії, в якому друкуються кращі письменники й провідні критики країни (до речі, нещодавно відкрито представництво цього журналу в Москві). Щороку у своєму рідному місті Ачіреале Грассо проводить тижні культури, на які з'їжджаються письменники і вчені з усього світу. Він встановив тісні контакти зі Спілкою письменників СРСР, став ініціатором італійсько-українського культурного обміну; завдяки його зусиллям планується на Сіцилії видання Шевченка та антології української поезії.

Грассо — не просто частий гість нашої країни, керівник делегацій і організатор виставок. Київ для нього духовно споріднене місто; повертаючись нещодавно до Італії, письменник написав у книзі гостей Спілки письменників України: «В моєму серці живуть поруч Київ і Ачіреале». Великий Київ і маленьке Ачіреале, місто його дитинства, — лише так люблячи своє рідне місто, можна відчутно красу іншого, досягнути його душі, збагнути його неповторність. Маріо завжди прощається з Києвом віршами — у віршах «Прощай» і «Весна у Києві» відчутна радість зустрічі з іншою культурою, з іншим народом і — смуток прощання з ним. А ще є в цих віршах найголовніше — розуміння духовної близькості народів і водночас — відчуття тривоги від навислої над світом небезпеки.

СІРАКУЗИ. Класична вистава.

Літературна діяльність для письменника є не лише формою його духовного буття, а й формою буття суспільного. Маріо Грассо одним з перших підняв голос протесту проти встановлення американських ракет у Комізо — в тому Комізо, що розташоване за сто п'ятдесят кілометрів від його рідного Ачіреале і куди на початку липня 1986 р. — вночі, потайки — привезли нові балістичні ракети. Маріо організовував маніфестації миру біля ракетної бази. Літав у Нью-Йорк заручитись підтримкою прогресивної преси. Він б'є на сполох, попереджаючи про можливі катастрофічні наслідки злочинної політики. При цьому він ризикує не лише спокоєм, а й життям. Йому погрожують і письмово, й усно. Та він сміється — його саркастичні гротески відчутно дошкуляють великим і малим володарям цього світу. Але він і плаче — і його сльози чує Сіцилія, яка не забула себе і яка, пам'ятаючи своє минуле, намагається вберегти своє майбутнє.

Нерідко в критичних працях про Маріо Грассо — а їх написано вже чимало — звучить здивоване питання: чому Грассо — письменник, який здобув не лише всеіталійське, а й всеєвропейське визнання, — залишається на Сіцилії, хоча міг би переселитися до будь-якого з великих культурних центрів Італії — Рима, Мілана, Флоренції? Так, міг би. Та, очевидно, цей його вибір — вияв творчого кредо митця, його громадянської позиції. Як залишити напризволяще свою культуру з її проблемами? Свій народ з його бідом? Як взагалі жити без Етні — цієї похмурої стихії вогню й каменю, батьківщини його душі? Він не залишить олив Комізо. Він не залишить тих олив, яких уже нема, бо на їхньому місці стоять американські ракети. Він не покине душу ображеного краю.

Самоусвідомлення себе як письменника саме сіцилійського — явище складне, воно має глибоке коріння і серйозні історичні передумови. Перебування Сіцилії упродовж тривалого часу на периферії економічного та суспільного життя Італії мало — як не парадоксально — і деякі позитивні наслідки. Процеси культурної уніфікації, нівеля-

ції національної самобутності, які вже торкнулись континентальної Італії і які взагалі є однією з найнебезпечніших тенденцій сучасної цивілізації, зворотним боком стрімкого технічного прогресу, зачепили Сіцилію значно менше.

Може, тому поряд із загальнолюдськими проблемами відчувається ще одне джерело тривоги, якою пронизані гротески й притчі, алегорії й медитації сіцилійських письменників. Глибинний імпульс їхньої творчості — інстинкт самозбереження древньої нації перед небезпечним явищем, яке італійці називають «американізацією», вбачаючи в ньому загрозову перспективу не лише для своїх традицій, для своєї національної самобутності, а й для культурного розвитку всієї Західної Європи.

Згадаймо, що ще на початку 60-х років, коли, здавалось би, ситуація в італійській культурі не відчувала тривоги, пролунали занепокоєні голоси видатних італійських митців — Федеріко Фелліні, Мікеланджело Антоніоні, Анні Маньяні, Лукіно Вісконті, Чезаре Дзаваттіні, — котрі першими відчули загрозу американського гегемонізму в ідеологічній та культурній сферах життя своєї країни. Минуло два десятиліття, й загроза стала реальним фактом. Зловісний привид маскульту у відблисках неонових реклам навис над батьківщиною європейського гуманізму. Італійське кіно, музика, скульптура, живопис запекло опираються «американізації», але чимало процесів стають уже майже необоротними. Чи не найважливіша роль у боротьбі за самобутність етнічного начала випадає відтак на долю літератури, мови. Не вберігши свою землю від експансії індустріальної, ідеологічної, мілітаристської, італійці мусять врятувати її від колонізації духовної.

Батьківщина, історія, пам'ять — ось той моральний потенціал, який є основою, серцем сіцилійської поезії. Звернення сіцилійців до свого коріння, до своєї не лише історії, а й праісторії, — це не тільки шлях самопізнання, а й усвідомлювана необхідність захисту своєї сьогодишньої культури, духовного життя нації.

Стара Європа, зіщулена перед фантомом безликої індустріальної цивілізації майбутнього, стара Європа, що хоче назад, до своїх кипарисів і своїх руїн, — такою є Італія в творах багатьох сіцилійських поетів. Це не туга за патріархальністю: через глибини історичної пам'яті поети намагаються усвідомити міру своєї відповідальності перед нащадками. Бо тільки пам'ять, вічно оновлюючись і вічно повертаючись до своїх глибин, забезпечує людині її нерозривний зв'язок із майбутнім. Чим буде ця древня земля — полігоном для мілітаристів чи однією з фортець гуманізму й прогресу? Залишиться дітям нейтронна пустеля чи збиратимуть вони врожай зі своїх «сарацинських олив»? Чи потоплять хвилі історії Трінакрійський острів, як називали греки Сіцилію, що двісті мільйонів років тому виринула з дна моря, чи все ж вистієть вона серед штормів сучасності? Ось чому таке гостре, таке пронизливе почуття батьківщини й історії у поезії сіцилійців. Хоч би про що вони писали — в обрисах вулкана і в шу-

мі моря, у пластиці античних скульптур і в химерних формах життя на інших планетах вгадуються трагічні й прекрасні риси вічно присутньої в душі цих письменників Італії.

І водночас у цих поетів ми не знайдемо власне історичних творів. Історія для них — це насамперед відчуття пам'яті поколінь, усвідомлення духовної нерозривності з власним корінням. Саме тому присутнє в цій поезії таке рідкісне для сучасної літератури явище, як культ Матері й Батька — хранителів духовного вогню, чие безсмертне тепло збирає навколо себе живих і мертвих на важку розмову про світ і людину. Кожен поет вирішує цю тему по-своєму. Але кожен саме її вважає органічним, глибоким і сокровеним центром своєї творчості.

Джузеппе Виллароель — його вірші здаються застиглими на тлі знуртованих стихій природи та історії світлинами акварелями з обрисом батькової постаті й ніжним профілем матері. Пастельними мазками відтворена тиша і смуток їхньої присутності в пам'яті сина. Час вимірюється життям поколінь — це міфологічний час душі з його циклічним рухом і вічним поверненням.

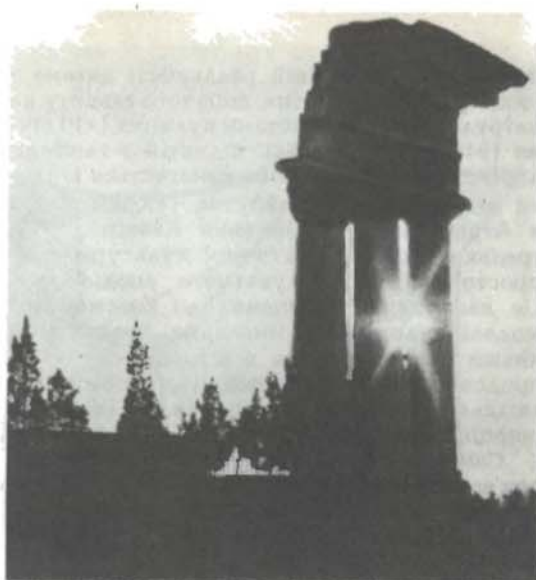
Трагічну зустріч поколінь — сина і померлої матері — бачимо ми і в поезії Стефано Д'Арріго. Померла мати — перепілка, птиця, здатна в просторі його пам'яті відлітати й повертатися знов, коли і його власне життя вже доходить краю, коли й він вже стає птицею і летить, відображений «в розширених від жаху і страждання» зніцях матері, що відбивають трагедії нашого віку («Вірші для перепілки і для матері»).

Зовсім інакший Вінченцо Леотта — поет з даром відтворення складних душевних станів і моментальних психологічних ситуацій. У його книжці «Утопія і мовчання» тема духовного зв'язку з матір'ю — центральна. Є в збірці два ніби дзеркально відображених цикли: «Темна ніч», написаний на смерть матері, і «Сюїта для ясноокої», присвячений дочці. Обидва цикли сповнені світлом, але в першому темрява перемагає тремкий вогник свічки, що її запалила мати, — вогник, який протистоїть зимовому мороку і крижаному вітрові («Свічка для зими»), врешті-решт гасне. У другому циклі — темрява відступає перед всесильним світлом дитячої душі, дитячого погляду («В твоїй наївній мудрій школі...»). Промінь минулого і промінь майбутнього перехрещуються у свідомості поета, і згасання свого життя мислиться як тихе переселення зі світлого кола життя дочки в темне коло вічного буття матері.

Характерною особливістю національної свідомості сіцилійських письменників, а відтак і їхньої творчості є наявність у ній міфологічної моделі світу. Причому в цій міфологічній моделі переважають в основному дві культурно-історичні стихії — арабська і давньогрецька.

Відсвітом грецької античності є новаторська творчість Сальваторе Квазімодо.

Античність — частина духовної біографії поета, школа його художнього мислення й інтелекту, естетичні координати його творчості. Квазімодо глибоко вивчав цю культуру, перекладав давньогрецьких по-

АГРІДЖЕНТО. Храм Кастора і Поллукса (храм Діоскурів) у Долині Храмів.

етів. Італійці дедалі частіше звертаються зараз до його інтерпретацій Сафо, Алкея, Анакреонта, Алкмана, вбачаючи в них один із найцікавіших поетичних експериментів у практиці світового перекладу.

Італійські Південь і Північ, Острів і Континент протистоять у творчості Квазімодо не лише в історичному, а й у філософському плані — як своєрідні духовні, культурні й економічні полюси національного життя.

Дитинство поета минуло в містах Модіка та Мессіна — одному з центрів сіцилійської культури, що був колись грецькою колонією. А літературна доля поета пов'язана з Міланом — могутнім індустріальним мегаполісом з його стрімкими ритмами життя і з його хмарочосами, що наступають на витончену готику Міланського собору. У творчості Квазімодо міфологічна й урбаністична Італія ведуть неперервний діалог: країна запитує у своїх руїн про своє прийдешнє.

Поезія Квазімодо тяжіє до класичної зрівноваженості. Це дається нелегко — сучасний світ надто далекий від класичної цілісності й гармонії. Грецька античність — колиська середземноморської культури — протистоїть у його свідомості руйнівним силам сучасної цивілізації. Міфологічний час протистоїть історичному: перший циклічно рухається по колу, постійно повертаючись до себе, другий — спрямований у майбутнє і в своєму лінійному, поступальному русі не озирається на залишені за собою руїни. На тлі міфологічного часу, який зупинився в минулому, розігрується драма сучасного буття.

Але по-справжньому досягнути глибини руйнації можна лише через відчуття цілісності й гармонії. У похмурих старовинних катакомбах, які слугували для древніх в'язницю, лежать, обнявшись, скелети, але весь цей моторошний візуальний ряд нічних видінь освячений для поета музикою грецьких імен, котрі «звучать, як вірш, — пісенно і печально» («Катакомби»). У замкнутому кімнатному просторі — в цій останній і такій ненадійній фортеці серед зрушеного війною світу — поет читає коханій жінці старовинні вірші, сподіваючись віднайти в «античному голосі» силу, що дала б змогу

притистояти трагічній реальності автоматично черг, зойків убитих, собачого гавкоту на патрульованих фашистами вулицях («19 січня 1944 року»). У воді, піднятий з глибини дорійської криниці, поет намагається вгадати відбите у ній майбутнє («Храм Зевса в Агрідженто»). Звернення Квасзімо до грецької мови, до античної культури — не просто вияв індивідуального уподобання. Це насамперед звернення до безсмертної моделі художнього мислення, що, припинивши своє існування в історичному часі, продовжує існувати в психологічному часі людської пам'яті, захищаючи людину від інерції руйнівних сил історії.

Саме з відчуттям античного світу пов'язана у поета й пам'ять про свій власний рід, про матір і батька — пракорінь індивідуального існування, що сягає вглиб історичного ґрунту. Вірш «Лист до матері» починається урочистим акордом «*Mater dulcissima*» — найдорожча мати, найніжніша. Скільки ностальгії в цій золотій музиці стародавньої мови, в цьому древньому латинському звертанні! Воно нагадує про незнищимість пам'яті про безсмертну суть всеоновуючого джерела любові, яке пробивається крізь скелясте громаддя століть, зв'язуючи між собою покоління.

Пам'ять поколінь гірка. Пам'ять сіцилійця — це пам'ять катастроф. Тому й вірш «До батька» — згадка не про радісні враження дитинства, а про «науку болю», не про ідилічні пейзажі сонячного острова, а про трагічний землетрус 18 грудня 1908 р., який зруйнував Мессіну. І ось крізь вихор грудневих ураганів син намагається сказати батькові те, чого не встиг свого часу, — «Я цілую Вам руки», — і сказати по-сіцилійськи. Хай комусь видадуться незграбними ці діалектні слова в стрункій мелодичній літературній мові, хай терпким буде їхнє звучання, але як же ж важливо їх мовити — ніби знайти дорогу до себе через вершини й провалля історичної пам'яті поколінь.

Надзвичайно складне й своєрідне явище — творчість Джузеппе Бонавірі. Він — прозаїк, а перекладені тут вірші — це поетична частина його повісті «Мартедіна й мова небес». Власне, ці вірші і є «мова небес». Не переповідаючи детально зміст повісті, означу в кількох словах її фантастичний і водночас реалістичний сюжет. Молодий лікар Дзефір, одружившись із Мартедіною, продовжує лікарську практику у невеличкому провінційному містечку. Та скоро йому все набридає. І несподівано для земляків він вирушає у міжзоряну подорож на космічному кораблі як медик цього дивного екіпажу, члени якого теж прагнуть втекти від одноманітності буденного існування, від фатальної послідовності часу. Дзефір і члени екіпажу бачать безліч неймовірних світів, населених чудернацькими істотами, спостерігають космос — грізний, віковичний, загадковий, стають свідками грандіозних природних збурень і катаклізмів. Однак втеча ця ілюзорна: незмінною супутницею цих людей стала їхня туга, їхня непереборна ностальгія за своєю домівкою, дітьми, родиною, деревами, квітами, лугами, лелеками, за всією Землею. Дзефір подолав і час, і простір, і всі гравітаційні поля, — він повертається на Землю, але там його вже

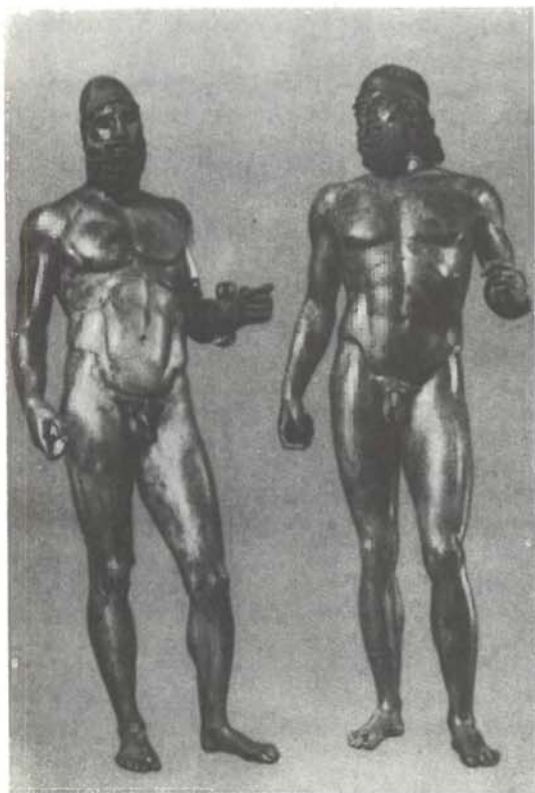
ніхто не чекає — ні Мартедіна, ні оливи його дитинства, ані осінній вітер серед тих олив, що колись кликав старих пастухів...

Попри всю фантастичність сюжету цієї прозово-поетичної притчі, її основою є внутрішня психологічна правда. Адже йдеться в повісті передусім про духовні проблеми сучасної людини, яка, переживши спокусу відчуження, відокремленості від надокучливих клопотів повсякдення, починає глибоко усвідомлювати свою невіддільність від життя в усіх його вимірах. Шукаючи себе в космосі, людина, врешті, розуміє, що «астральність» її існування насправді закладена в реальному земному бутті. Все в природі пов'язане нерозривною внутрішньою єдністю. Важливо вміти цю єдність осягти, відчутти.

Найбільші свої відкриття астронавти роблять, заглиблюючись у власні спогади, у незнані глибини своєї душі. І стає очевидним, що космос пам'яті нітрохи не менший від космосу навколишнього. Там теж є свої зорі й планети, які не гинуть. Усе на світі пов'язане пам'яттю. Пам'ять — основний вимір творчості Бонавірі, вимір емоційний і психологічний, інтелектуальний і духовний.

Вимір пам'яті, космос пам'яті існує не як філософська теза, а як внутрішня суть буття. Зрештою, так існує цей вимір і в народній свідомості, де життя і смерть природно пов'язані між собою у фатальному круговороті згасань і оновлень сущого. Звідси — масштабність творчості Бонавірі: у віках минулих передчуваються віки прийдешні, оживають забуті печалі древніх, співіснують в одному часі різні епохи. Сучасну реальність письменник бачить крізь призму арабської культури — в дивних арабських іменах пульсує сіцилійська історія, крізь них просвічує сіцилійська старовина. Химерний, витончений, екзотичний світ Орієнту присутній у кожному рядкові Бонавірі, і саме в цій незримій присутності історії відчувається шкала моральних цінностей для сучасного світу. Психологія людська, душа людини сформувались не вчора, — Бонавірі шукає їхні першоджерела у древній історії свого острова.

Кожен вірш у повісті Бонавірі — це, фактично, внутрішній діалог її героїв зі світом, своїми рідними, власною долею. Ці, здавалось би, врівноважені філософські роздуми про життя насичені складною метафорикою земних і космічних образів і водночас зігріті голосом, боєм, тривогою людської душі. Вірші Бонавірі — ніби витончені таємничі міфологеми, якими інкрустований сталевий каркас сучасної урбаністичної цивілізації з її гуркотом і потужними, але все ж хаотичними і — при всьому тому — доволі монотонними ритмами. Однак навіть у духовній витонченості цих віршів відчувається рука суворого майстра: читаючи опис потойбічного вулкана («Мати»), важко не згадати похмурі обриси дантівського «Пекла», та й жорстка інтонація Леопарді теж відчувається у віршах сіцилійського поета. Нерухомість кристалічних форм у його поезії лише уявна:

Бронзові воїни з ріки Ріаче. Статуя Б і статуя А. Реджо Калабрія. Національний музей.

у химерних монолітах, зміщених площинах, перекошених відображеннях гармонійних структур, у відносності Часу й загадковій географії вічного Всесвіту вгадується грізний і неблаганний подих Хаосу, такого ж грандіозного і всесильного, яким він уявлявся ще древнім арабам і грекам. Духовна сліпоту пробудила невмиротворений Хаос: людина необачно знехтувала його законами, не зваживши на попередження далекоглядних предків, не замислившись над можливими наслідками пробудження предковичної стихії.

Найболючіша проблема, на думку Бонавірі,— що людина усвідомлює трагедію своєї відірваності від джерел надто пізно, коли багато що вже втрачено безповоротно. Невже, тривожно запитує письменник, треба спершу втратити весь оцей даний людний світ, щоб набути гіркого розуміння його неповторності? Невже його треба знищити, щоб зрозуміти, що він єдиний? Ця думка перегукується з гаслом італійських борців за мир: «Земля у нас єдина»,— доля крихітної блакитної планети у морозі космічних стихій не може, не повинна залежати від сваволі недолугих політиків, диктаторів, спекулянтів, які життя і смерть людства вимірюють банківськими рахунками.

На Сіцилії все береже свою пам'ять. Не тільки храми й руїни, мозаїки і катакомби. Навіть вітер—і той видається безмірно старим на Сіцилії. Про це ніби попереджають грецькі каріати у вірші Квазімодо «Дорога до Агрідженто»: минуше

все — держави, влада, люди. Безсмертний лиш могутній вітер, котрий, як і тисячоліття тому, «горить у гривах коней» і вивірює камінне серце античним велетам.

Відчуттям цього древнього вітру одвіку овіяна душа сіцилійців. І не дивно, що й у віршах Маріо Грассо ми чуємо його подих. Ось Агрідженто, побачене очима Грассо: цей несамолюбний вітер куйовдить статуям кам'яне волосся і розмикає пустельний обрій над старовинним містом, де вже залишилися від храмів лиш фронтони, де стоїть, розшарпане вітрами, самотнє мигдалеве дерево — як гірка душа всього того, що було тут колись живим...

Маріо Грассо як поет став відомий зовсім недавно — після смерті свого батька. Раніше італійці знали його як прозаїка, драматурга, критика, публіциста. Ні саркастичний розум письменника, ні сатирично-гротескова манера його письма не провіщали, здавалося б, у ньому пробудження могутньої стихії ліричної та епічної поезії. Грассо як автор поетичних книг «Підняти день з руїн» (1981), «Воїни з ріки Ріаче» (1982), «Листи до Лорі» (1984) і найновішої — «Каббала» (1987) виявився цілковито несподіваним відкриттям і для італійських критиків і для читачів.

Батькова смерть була для Грассо тим тривожним ударом дзвону, який розбудив у ньому пам'ять Роду, голоси мертвих. Наслухати їх і осмислювати судилося, певно, тільки поетам.

Вірші з присвяченої батькові книги «Підняти день з руїн» — етапи болю і його переборення, етапи відчаю від непоправної втрати і його подолання. Перемагає у цій боротьбі з невідворотними законами буття — пам'ять: вона не здатна зупинити невимолених процесів, але вона здатна зберегти те світло, яке мертві залишають живим, здатна затримати це світло, не дозволити йому розсіятися у мороці часу.

Грассо, як Квазімодо і Бонавірі, говорить з мертвим батьком. Віллараель, Д'Арріго, Леотта розмовляють з померлою матір'ю. Сіцилійці не бояться розмов зі своїми мертвими. Серце рідних — це серце самої Сіцилії. Вмираючи, вони не розчиняються в небутті,— вони стають живою історією Острова.

Вірші Грассо, пов'язані з батьковою смертю, здебільшого написані сіцилійським діалектом. Дивно і врочисто звучить ця мова (сіцилійський діалект такий архаїчний, що його можна вважати мовою) — звучить, як таємничий старовинний гімн під кам'яним склепінням пам'яті. З'являються тривожні протяглі голосні звуки, збігаються глухі приголосні, котрі немовби не можуть розминути у згущеному повітрі сумної і незвичної розмови, а інші голосні звуки провалюються серед скелястих скупчень приголосних, і апострофи на місці обірваних голосівок — мов застигли в повітрі дощові краплі над розпеченим камінням старих морфем. Поет говорить з мертвими — а з ними можна говорити лише діалектом.

Не випадково ж і в Квазімодо у вірші «До батька» звернені до мертвого слова: «Я цілую Вам руки» — були сказані діалектом. І в ностальгічному вірші Д'Арріго «Чи

мовою тією...» чутно тихий стогін поета за материнським діалектом, за тим діалектом, котрий — як скаже він у вірші «На вкритих попелом старих лугах Гомера» — мов «мед цілющий нам на наші рани, солодкий мед, але гіркий для інших...» Діалект — форма культурної пам'яті поколінь, психологічна фортеця етносу. Можна повністю наситити планетарний простір енергійним американським прононсом, але діалект захищатиметься до останнього — серед каміння, серед скель, серед могил.

Глибинний діалог цим діалектом відбувається не тільки з померлим, а й з усім родом, з різними його поколіннями, з розгалуженими шляхами їхніх історичних мандрів, з химерними постатями вбогих сіцилійських богів, які виростили з уламків туфу, зі скелями над Адриатикою, об які розбилися безліч кораблів, з чорними кипарисами на могилах предків...

Поява поеми Маріо Грассо «Воїни з ріки Ріаче» викликала зливу критичних дискусій і ґрунтовних літературознавчих праць. І це зрозуміло: вражає в ній усе — сюжет, ідея, поетика. Не менше вражає й те, що поема Грассо — з двадцяти двох пісень і більше п'яти тисяч рядків — чи не єдина поема в сучасній літературі Італії.

В її основу лягла археологічна сенсація: з дна невеличкої південної ріки Ріаче підняли дві могутні бронзові постаті грецьких воїнів, які протягом двох тисячоліть мандрували у наше століття з античності. Зараз вони займають почесне місце в експозиції Національного музею в Реджо Калабрія. Поетові цього виявилось достатньо, щоб створити монументальну епопею.

Як і чому досконалі бронзові торси еллінів, їхні мужні обличчя і дужі руки — експонати музею — можуть стати персонажами драми сучасного світу? Скульптор, відливши їх у бронзі, «кинув виклик часові», як сказав Маріо Грассо. У своєму поєдинку з часом вони загубили списи й щити, припливли до нас неозброєні і беззахисні. Але й досі гарні їхні молоді обличчя, досі стрункі їхні тіла. Могутньою течією епічної пам'яті їх винесло на берег Історії: вони розказують нам не лише про свої пригоди, а й те, що вони, збагачені досвідом тисячоліть, думають про нас. У їхній пам'яті присутні легенди й політичні події різних епох, міфи і ритуали, біди окремих людей і трагедії цілих націй. Пройшовши крізь чистилище історичних потрясінь, бронзові воїни добулися до нашого віку — щоб ми впізнали в них себе. Історія жива — в ній нічого не вмирає, а відроджується, повертається і впізнає себе в безлічі повторень і відображень. І за тисячоліття не змінилася людська природа — незмінні людські пристрасті, стверджує Маріо Грассо, людські ілюзії, надії й печалі. Не змінилася й суть тиранії й насильства, політичних спекуляцій, потворних результатів діяльності безвідповідальних маріонеткових режимів, хворобливих фантазій свавільних державців. Сьогоднішні узурпатори не гірш од стародавніх деспотів намагаються прибрати до рук народи й країни: в гротескових політичних абсурдах минулого прочитується сучасна Америка. Але й не зменшилася трагічна велич, незламна мужність, непере-

борна віра в перемогу добра мільйонів людей, що стоять перед лицем насильства.

Минає все, але незмінною залишається людина з її стражданням і вірою у майбутнє. І тому хоч би де вона опинилась — у «зовнішньому» космосі, як у Бонавірі, чи в космосі «внутрішньому», історичному, як у Грассо, — вона залишатиметься «мірою всіх речей», етичним еталоном буття. І в цьому творчому поверненні до ренесансної, а отже й античної концепції людини — новаторство сіцилійських поетів, гуманістична суть їхньої творчості.

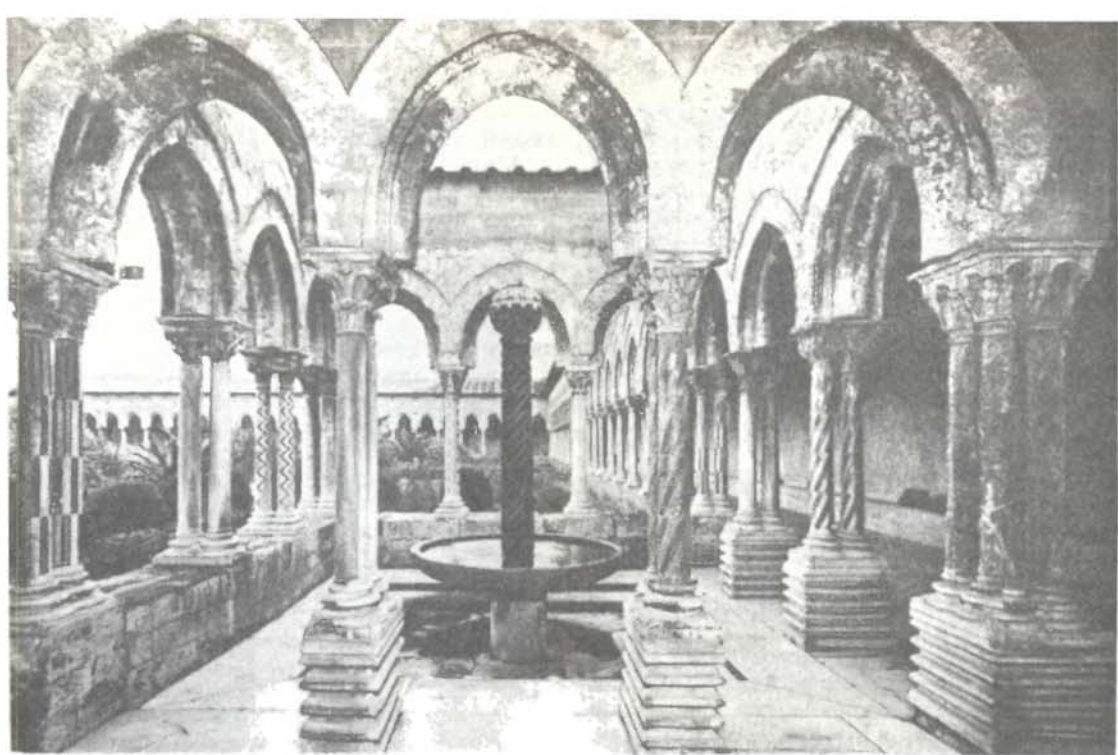
Маріо Грассо насамперед — і це дуже відчутно — поет середземноморської культури. Тому й поема його — це грандіозна алегорія середземноморської цивілізації, її зародження, розквіту, кризи й пробудження нових сил. У «Воїнах з ріки Ріаче» співіснують відлуння урочисто-трагедійного стилю Горація і саркастичні парадокси поета ХХ ст., «міфологічна екзальтація і картезіанська логіка» (Джузеппе Тедескі), жорстокий реалізм і витончена символіка. В основі створеного поетом художнього світу — тисячолітні традиції Середземномор'я, колиски європейської цивілізації, осмислені через трагедії сучасного світу, через тривогу за його майбутнє.

Цікаво, що і в тисячолітньому шляхові грецьких воїнів, і в космічній мандрівці за межами часу героїв «Мартедіни» Джузеппе Бонавірі, і в ностальгічному шуканні Стефано Д'Арріго «вкритих попелом» гомерівських лугів оживає основна міфологема середземноморської культури — подорож. Їхня подорож — метафора еволюції людського духу, становлення особистості впродовж віків.

Поема Грассо виявилась не меншою сенсацією для літератури, ніж дивовижна знахідка — для археології. Критика одноставно віднесла цю поему до традиції Гомер — Джайс, поставивши «Воїнів з ріки Ріаче» в один ряд із цими двома великими «одиссеями». Та важливе не тільки місце поеми Маріо Грассо у світовій літературній традиції, важлива і її роль у сьогодиншій літературі Італії. Якщо Грассо вважає, що грецький скульптор кинув «виклик часові», то критики твердять, що своєю поемою автор так само кинув виклик — і самому собі, і цілій літературі, і взагалі сучасній поезії.

Джузеппе Маццолло. Галатеї. Ілюстрація до поеми Маріо Грассо «Воїни з ріки Ріаче» (пісня Х).

МОНРЕАЛЕ. «Малий Фонтан» норманського собору (XII ст.).

Не меншою подією в літературному житті Італії виявилась і його книга «Листи до Лорі», яка — особливо однойменний цикл з неї — відразу ж опинилась у центрі уваги критиків.

Приводом до написання книги став епізод, про який письменник розповідає в коментарі до циклу. Одного серпневого вечора 1971 року, піднявшись на плоскогір'я, з якого можна було роздивитись грандіозний мегаполіс Нью-Йорк, поет глянув униз і побачив висічене на сталевій балюстраді велетенськими літерами жіноче ім'я: LORY. Чиє воно, це ім'я? Кому воно належить? Жива вона чи мертва, та жінка, чиє ім'я невідомою рукою викарбуване на сталевій балюстраді, щоб його читало небо? «Того ж самого вечора, — згадує Маріо Грассо, — я написав до невідомої Лорі листа...»

В любові поета до неіснуючої і водночас дуже реальної жінки, з якою він ніколи не зустріне, в цій спірітуалістичній пристрасі незримо присутня середньовічна традиція. Така дивна ця ностальгія за «далекою любов'ю», що бере свій початок в поезії трубадурів, — надто екзотична у світі залізобетонних конструкцій, надзвукових лайнерів і всемогутніх комп'ютерів, надто сумна й беззахисна.

Лорі — нема. Вона всюдишуща й відсутня, багатолика і єдина. Це те знервоване патлате дівча в джинсах, дівча з напівдитаєм личком, перекошеним гримасою страху, виклику і непевності в собі, — дівча, яке виламує своє тіло в скажених ритмах дискотек, виявляючи тим самим не стільки духовний, скільки біологічний протест молодості проти загрози знищення. Лорі — дитя мегаполіса. Вона народилася серед сліпих людей новочасної цивілізації, які не спотикались об руїни грецьких храмів, і якщо й дивилися в очі старовинним фрескам, то лише як туристи.

Та ось пролунав голос поета старої Європи, поета одного з найдревніших її

ареалів — Сіцилії: Європа заговорила з Америкою, і не виявилось у її голосі ні гніву, ні обурення, ні осуду. Тільки біль і тривога за людство, страх за долю неприкаяного дівчати, чиє життя оснасти найсучаснішою технікою, але позбавили найголовнішого — певності у своєму майбутньому.

Гримить блюзнірський шабаш маскульту, спрямований на те, щоб люди не чули стогонів у «живому пеклі» свого часу. Та одним своїм словом поет спиняє цей передсмертний карнавал: стихається безумний ритм, опадає додолу мішура, і крізь личко юної Лорі проступає просвітлене лице Мадонни з трагічними очима, і «вітрила хмар» згортаються до її ніг. Любов поета сакралізує світ, повертає йому душу, дарує радість — хоч і печальну, надію — хоч і трудну. Освячена його любов'ю жінка дивиться на світ і, відхиливши «маску небути», всміхається до нього. Але в її прекрасному личку вгадуються і трагічно зосереджені обличчя англійських жінок, що кидаються на драти американської ракетної бази, і заплакані лиця паризьких студенток, що ховають вбитого араба, і здивоване лице шведської журналістки, закатованої в Чилі...

У циклі — власне, у своєрідній поемі прозоринь і втрат — домінує ідея повернення, повернення до джерел своєї духовності, подолання прірви між «я» і світом, віднайдення самого себе — у стоїцизмі, любові, лицарській вірності створеному самим поетом ліричному образу. Врешті, міфологема подорожі не лише повинна існувати у вимірах конкретної мандрівки. Адже подорож — це насамперед шлях душі. Тому і в «Листах до Лорі» оживає ця міфологема у вигляді класичної формули споконвічного пошуку власної суті і суті світу — «вічне повернення».

І не дивно, що вірш про любов, де поет благає свою кохану повернутись, не загубитися серед згуртованих стихій виведеної з рівноваги природи, починається зовні наче й спокійною, а насправді розпачливою

думкою: «вже грецькі всі свої слова забули греки». Любов архайчна в сучасному світі, «немов аорист», «майбутнього немає більше часу в грецькій мові» — між минулим і майбутнім людства пролягла безодня. Метафорою душевної дисгармонії у Маріо Грассо, як і у Квазімодо, Бонавірі, Д'Арріго, є зруйновані грецькі храми. Нерозуміння, відчуження від духовного потенціалу античності, історичного досвіду, а отже, і втрата його — синоніми зміління, спустошеності людської душі, кинутої на поталу стихіям сучасності. Як віднайти себе? Звернутися до коханої високими словами Піндара? Але чи здатні вони втамувати страх перед газетними заголовками, які з дня на день дедалі тісніше змикають навколо людини смертельне коло (поет цитує їх у прозовій післямові до циклу: «після світової війни ядерна зима триватиме щонайменше п'ять століть»)? «Все частіше й частіше мені ввижаються тіні,— пише Маріо Грассо,— тому що вже й моему поколінню зловісно підморгують привиди завтрашнього дня».

Зупинити руйнацію можна тільки протиставивши їй творення, деструкції протиставивши гармонію, моральній деградації — істинні духовні цінності. «Те, що мене хвилює у так званих класичних речах,— пояснює поет,— це їхня постійна актуальність, імпульси, які вони передають нам, особливо ж коли ми і навколишній світ стоїмо на порозі великих потрясінь». Ось художня логіка і психологічний механізм звернення до безсмертних традицій, їх переосмислення і продовження.

Любов до Лорі — це міф душі. Але міф не як умовність чи витвір фантазії. Поет відтворює етичну структуру міфа, стрижнем якого завжди були моральні заповіді, закони правди і честі, що їх батьки заповідали нащадкам, — саме це й зумовило «безконечне майбутнє» міфа, його вічне тривання в пам'яті людей, психологічну актуальність для майбутніх поколінь.

Оберігаючи старі міфи і створюючи нові, поет зобов'язаний знати, що він захищає. Для цього він мусить стояти на своїй землі. Міф про Антея для сіцилійців — не міф, а щонайприродніша для них психологічна реальність.

...Навіть Маленький Принц жив на своїй планеті, де був у нього власний вулкан, власна троянда і власний захід сонця. Нітрохи не схожі на Маленького Принца сіцилійські поети — дорослі сумні люди, ніби витесані з камінних брил, із застиглої вулканічної лави. Але і в них є свій вулкан — Етна. І своя планета — Сіцилія.

І хоч би яких змін не зазнавав світ — а по Егейському морю таки курсують американські авіаносці і ракетні шахти розтинають землю Великої Греції, — сіцилійці вірні своїй традиції, своїй трагедії, своїй Етні. Багатостраждальна історія острова навчила їх читати трагічний літопис історії світу.

В цій монолітній етнічній свідомості сіцилійців — заповідь їхнього майбутнього. Історична пам'ять сіцилійців скеляста, як і острів, на якому вони живуть. І поки в їхній пам'яті перегукуються віки, відлунюють голоси живих і мертвих, доти існує їхня вистраждана надія на майбутнє. Адже

тому, хто забуде своє минуле, — майбутнє вже не належить.

Ще Гете сказав, побувавши в Палермо 1787 р.: «Сіцилія — ключ до розуміння всієї Італії». Минуло два століття, але й сьогодні, як і в минулі віки, Сіцилія допомагає досягнути могутню культуру Італії.

Етна і етнос — не випадкова гра слів. Хоч би де опинився сіцилійський поет — він чує голос вулканічних надр і голос своєї історії. Етна — неспокійний Парнас. Тому і поезія сіцилійців теж стихійна, як вулкан, — нерукотворна вогняна фортеця, не завжди надійна й безпечна, але завжди — своя, неповторна, єдина.

Ось тому — в часи кризи поезії і зневіри в її можливостях — сіцилійські поети зберігають віру в її велике майбутнє, у рятівну силу культури, протиставляючи цю віру всім загрозливим футурологічним прогнозам. В одному з інтерв'ю на запитання: «Поет і поезія — яке, на Вашу думку, в них майбутнє?» — Маріо Грассо відповів: «Доки буде людина — буде й поезія. Але навіть якщо людини не стане, все одно — у будь-якому іншому з можливих світів, де існуватиме життя, — буде Поезія!»

МЕССІНА. Традиційне народне свято «Мессінський серпень» («Вара»).